

O NEKIM MOGUĆNOSTIMA PRIMENE METODE ILUSTRATIVNIH RADOVA U NASTAVI KONTRAPUNKTA

Zoran Božanić

Univerzitet umetnosti u Beogradu
Fakultet muzičke umetnosti
zbozanic@gmail.com

Primljeno / Received 01. 09. 2022.
Prihvaćeno / Accepted 23. 11. 2022.

Sažetak: U ovom radu aktuelizovana su pitanja primene metode ilustrativnih radova u kontekstu nastave predmeta Kontrapunkt. Cilj je da se ispituju neki od načina njenog korišćenja i uoče pozitivni efekti koji se ostvaruju uvođenjem shematskih prikaza u nastavni proces. U našoj metodičkoj literaturi, posvećenoj muzičko-teorijskim predmetima, ova nastavna metoda još uvek nije dovoljno razrađena. Zato su, u okviru obrade pojedinih nastavnih jedinica, utvrđeni putevi realizacije grafičke vizuelizacije određenih elemenata njihovog sadržaja. Na osnovu sprovedenog istraživanja, može se odrediti upotrebna vrednost ilustrativnih radova, koja se prevashodno ispoljava kroz konkretizovanje i dopunjavanje verbalnih iskaza. Izdvajanje i odvojeno istraživanje grafičkih predstava razmotrenih kontrapunktskih situacija, doprinosi unapređenju efektivnosti nastave i praktičnog aspekta rada učenika.

Ključne reči: metoda ilustrativnih radova, nastava kontrapunkta, praktičan rad učenika.

Abstract: In this paper, the issues of application of the illustration method in the context of teaching Counterpoint are brought up to date. The goal is to examine some of the ways of its use and to observe the positive effects that are achieved by introducing schematic representations into the teaching process. In our methodological literature, dedicated to music-theoretical subjects, this teaching method is still not sufficiently elaborated. That is why, within the teaching process of individual units, the ways of realising graphic visualisation of certain elements of their content have been determined. Based on the research performed, the use value of the illustration method can be determined, which is primarily manifested through concretising and elaborating verbal statements. Singling out graphic representations of considered counterpoint situations and their independent research improve the effectiveness of teaching and the practical aspect of students' work.

Keywords: illustration method, teaching Counterpoint, practical students' work.

U procesu realizacije nastavnog sadržaja predmeta Kontrapunkt, nastavnik ima raznovrsne aktivnosti. On izlaže teorijsko gradivo, demonstrira načine izrade vežbi, vrši analizu kompozicije ili njenog segmenta (često uz sviranje i/ili pevanje), koristi različite nastavne medije itd. Praktičan aspekt učeničkog rada takođe podrazumeva nastavnikovu aktivnost tokom časa: nadgledanje izrade kontrapunktskih stavova, proveru sprovedene analize, pregledanje domaćih radova, davanje uputstava za rešavanje uočenih problema.

U obavljanju ovako slojevite delatnosti, komunikacija sa učenicima se ostvaruje na različite načine. Od njih se, po važnosti, posebno ističe primena nastavnih metoda. Upravo način prezentovanja gradiva predmeta umnogome utiče na učeničko sticanje znanja, umenja i navika. Zapravo, prema pravilnom zapažanju Radovićeve, teme i nastavne jedinice „postaju nastavni sadržaj tek kada postanu predmet metodičkih aktivnosti nastavnika i učenika“ (Радовић 2013, 216). One su činilac ne samo sistema prenošenja i usvajanja znanja, već bitno utiču i na njegov kvalitet, omogućavaju ostvarivanje cilja časa.

Na kontrapunktu se koriste gotovo sve nastavne metode.¹ Navedena slojevitost i složenost nastave uslovljavaju pažljiv pristup kod njihovog odabira i korišćenja. Teorijski aspekt gradiva ovde je u tesnoj sprezi sa njegovom zvučnom materijalizacijom, te su u osnovi realizacije predmeta usmeno izlaganje i praktičan rad. Pored toga, ostvarivanju postavljenih nastavnih ciljeva doprinose i druge metode. U tom kontekstu, uspešno se mogu primeniti ilustrativni radovi. Oni su povezani sa grafičkim predstavama, kojima nastavnik dodatno pojašnjava ili očiglednije izlaže određene detalje nastavnog sadržaja, u funkciji su pomoćnog sredstva za konkretizovanje usmenog izlaganja. S druge strane, ovim putem učenici uspešno predočavaju sprovedenu analizu; pokazuju dobijene rezultate u sažetom i preglednom obliku, ekonomično i bez mnogo reči.

Metoda ilustrativnih radova realizuje se pomoću crtanja – kroz skice, dijagrame, grafikone, tablice, sheme. Samim tim, ona uslovljava korišćenje nastavnih medija. Za nastavnika je to obično školska tabla, dok učenik svoje crteže može fiksirati u svesci, na listu papira u sklopu kontrolne vežbe itd.

U metodičkoj literaturi koja se bavi pitanjima nastave muzičko-teorijskih predmeta, metoda ilustrativnih radova do sada nije posebno obrađivana; informacije o mogućnostima njene upotrebe izostaju (Živković 1979), ili se izlažu zajedno sa drugim nastavnim metodama (Božanić 2022). Zato će, u ovom tekstu, fokus razmatranja biti usmeren prema ispitivanju načina korišćenja i upotrebne vrednosti grafičkih ilustracija na kontrapunktu. Njihovo izdvajanje i odvojeno istraživanje, doprineće unapređenju nastave ovog predmeta.

¹ U didaktičkoj teoriji danas se uglavnom izdvajaju metode usmenog izlaganja, razgovora, ilustrativnih radova, demonstracija, praktičnih radova, pisanih radova, čitanja i rada na tekstu (Вилотијевић 2000, 213).

Istražujući primenu grafike u nastavi, Šterc razlikuje grafičko predočavanje od grafičkog razmatranja (Šterc 1990, 11–12). U prvom slučaju vrši se vizuelno prikazivanje odnosa među veličinama i/ili pojavama, dok se u drugom slučaju otkrivaju, određuju i predviđaju zakonitosti takvih odnosa (Šterc 1990, 11). Ovakav pristup je relevantan i u okviru nastave kontrapunkta.

Putem grafičkog predočavanja, nastavnik očiglednije može izložiti karakteristike određenog procesa ili elementa unutar muzičke kompozicije. To će biti sagledano na osnovu nekoliko primera iz nastavne prakse.

Tako se npr. prikazuju konture kontrapunktske melodije kod izučavanja međusobnog odnosa njenih tonova. Naime, u aktuelnoj udžbeničkoj literaturi, melodika renesansnog kontrapunkta se prvo obrađuje uz apstrahovanje vremenske organizacije (Peričić 1991, 15–21). Na početnom stadijumu učeničkog rada, ovakvim pristupom se jednostavnije usvajaju njene osnovne karakteristike. Neku od muzičkih situacija izloženih u udžbeniku (Peričić 1991, 16; primer 1), na času je moguće predstaviti putem grafikona – linijom čije vertikalne koordinate pokazuju tonske visine (slika 1).

Primer 1

Kontrapunktska melodija

Slika 1 – Grafikon kontrapunktske melodije

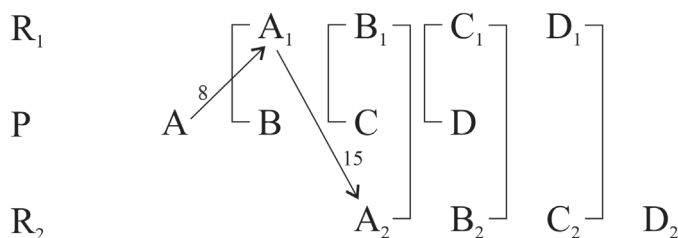
Ovakvom vizuelizacijom se jasnije uočavaju talasaste konture melodije, položaj kulminacionog momenta, međusobni odnosi tonova itd. Zapravo, grafičkim putem se vrši svojevrsno sumiranje prethodno iznetih teorijskih postavki i analize, na osnovu modela prvobitno izloženog u vidu konvencionalnog notnog zapisa.

Ilustracije se mogu primeniti i kada je zastupljen veći broj kontrapunktskih glasova – kod obrade dvoglasnog i troglasnog stava. Tako se, npr. jednostavno predočavaju osnovne karakteristike veštačke imitacije. Važna osobenost njene praktične realizacije – gde se svaki odeljak proposte izrađuje na osnovu već oformljenog odeljka risposte – učenicima će biti razumljivija ukoliko se prikaže i u grafičkoj formi. Imitacioni delovi ovde se obeležavaju slovima abecede, dok se smer i interval imitacije predstavljaju pomoću dijagonalnih strelica i brojeva (na početku

sheme). Ukoliko je potrebno, može se još uglastom zagradom uokviriti odnos imitacionih delova u istovremenom zvučanju, kod njihovog početnog izlaganja (s leve strane) i pri ponavljanju (s desne strane). Kanon, naveden u aktuelnom udžbeniku (Živković 1991, 122; primer 2), grafički je vizuelizovan upravo navedenim načinom; proposta je obeležena sa P , prva i druga risposta imaju oznake R_1 i R_2 (slika 2).

Primer 2

Kanon na oktavi

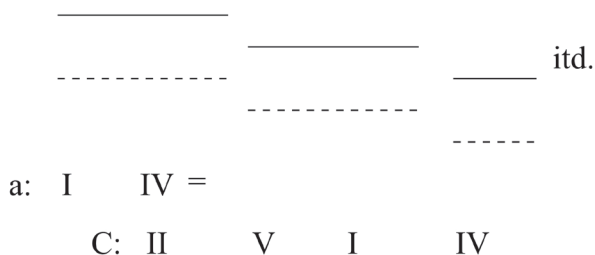

Slika 2 – Grafičko predočavanje kanonske imitacije

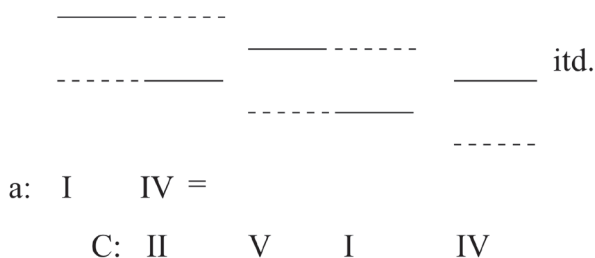
Navedenom shematskom predstavom postiže se bolje zapažanje broja kanonskih delova, reperkusije glasova i osnovnih imitacionih parametara. Pored toga, učenici će jasno uočiti obrnuti odnos imitacionih odeljaka pri njihovom ponavljanju u simultanom zvučanju (dvostruki kontrapunkt).

Metoda ilustrativnih radova uspešnu primenu nalazi i u situacijama koje zahtevaju jasniju diferencijaciju između srodnih kontrapunktskih pojava. Tako se, npr. kod obrade sekvence, grafičkim putem jednostavno predočava razlika između njenih različitih vidova (jednostavna sekvenca, sa dvojnim modelom i unakrsnom transpozicijom glasova). Kontrastni muzički materijal, onaj koji se koristi u okviru

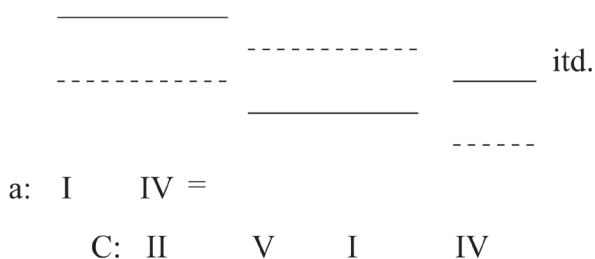
sekventnog modela i potonjih karika, imaće različitu grafičku predstavu; navode se još i harmonske šifre (slika 3a, b, c).

Slika 3a – Grafičko predočavanje jednostavne sekvence

Slika 3b – Grafičko predočavanje sekvence sa dvojnim modelom

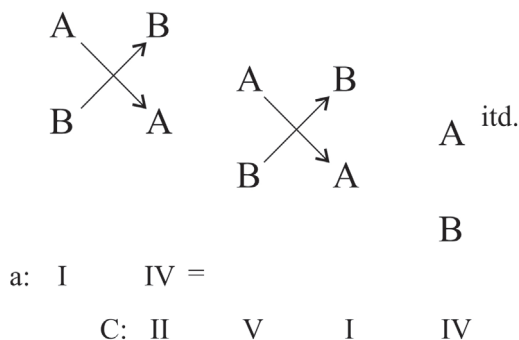

Slika 3c – Grafičko predočavanje sekvence sa unakrsnom transpozicijom glasova

Sheme pokazuju doslovno transponovanje muzičkog materijala na novu ton-sku visinu kod jednostavne sekvence, nasuprot razmeni mesta između glasova (dvostruki kontrapunkt) kod preostala dva slučaja. Pritom, zapaža se bitna razlika: sekvenca sa dvojnim modelom ima izmene visinskih pozicija deonica unutar svake sekventne karike, dok se kod sekvence sa unakrsnom transpozicijom ovo realizuje između njenih karika. Razumevanje navedenih specifičnosti i razlika, često predstavlja veliki problem u nastavi. Zahvaljujući grafičkoj vizuelizaciji, uz očuvanje

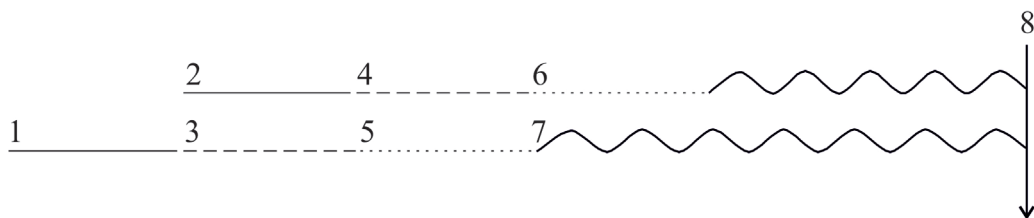
osnovnih parametara za sve razmotrene situacije (isti smer i interval transpozicije, kao i harmonski sadržaj /sekundno-silazna sekvenca prividno dominantnih odnosa/), učenici će bolje uočiti i usvojiti ove važne odlike sekvence.

Nastanak dvostrukog kontrapunkta može se grafički predstaviti drugačijim načinom – obeležavanjem muzičkog materijala slovima, uz strelice koje će pokazati izmene vertikalnih pozicija kod ponavljanja. Ovo je ilustrovano na primeru sekvence sa dvojnim modelom (slika 4).

Slika 4 – Grafičko predočavanje dvostrukog kontrapunkta kod sekvence sa dvojnim modelom

S druge strane, pomoću grafičkog razmatranja nastavnik može unapred odrediti i fiksirati postupak izrade kontrapunktske vežbe, moteta, invencije ili fuge. Tako je, npr. moguće ilustrovati način komponovanja polifonog komada primenom veštačke imitacije sačinjene od tri dela (slika 5). Imitacioni odeljci su ovde predstavljani horizontalnim linijama različite forme, talasaste linije i vertikalna strelica označavaju neimitacioni kontrapunkt i kadencu, dok je brojevima preciziran redosled oblikovanja navedenih elemenata.

Slika 5 – Grafičko razmatranje načina izrade polifonog komada primenom veštačke imitacije

Prenošenjem crteža u svoje sveske učenici će trajno fiksirati način izrade vežbe u komponovanju. Tako se obezbeđuje obnavljanje znanja u drugačijim uslovima (npr. kod kuće), uz mogućnost samostalnog preispitivanja i razjašnjavanja postupka praktičnog rada. Jasno određeni način i redosled komponovanja elemenata imitaci-

onog stava, svakako će omogućiti ne samo uspješniju realizaciju postavljenog zadatka, već će doprineti i boljem razumevanju kontrapunktskih zakonitosti, relevantnih za datu muzičku situaciju.

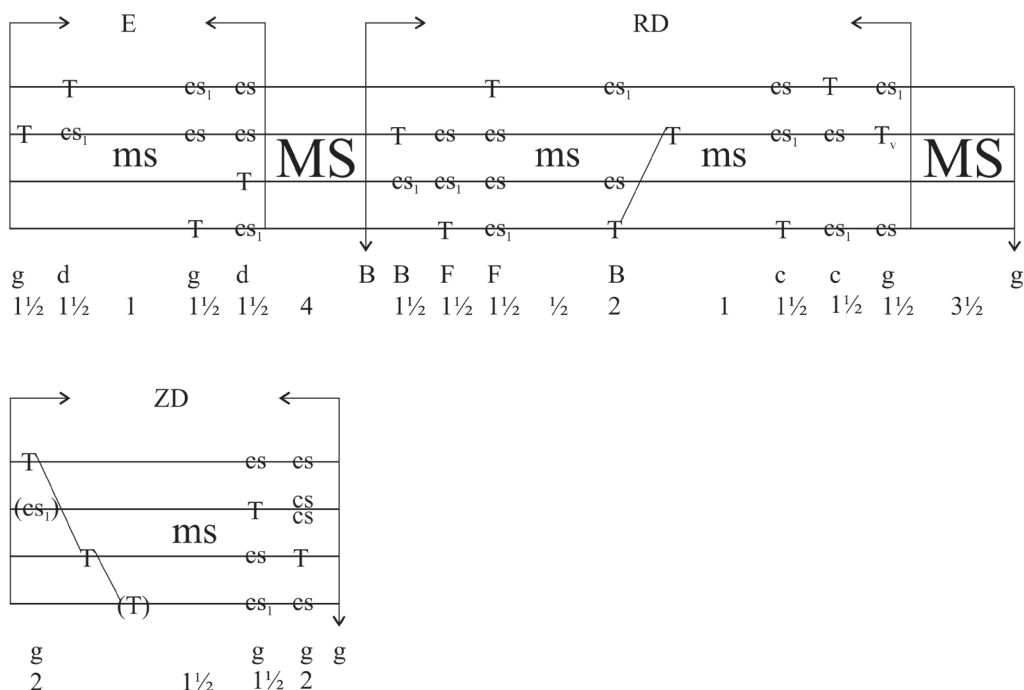
Metoda ilustrativnih radova nije svojstvena samo radu nastavnika, već može biti uspješno primenjena i kod učeničke analize. To se manifestuje izradom analitičkih shema (motet ili fuga). Grafičkim predočavanjem, one predstavljaju svojevrstnu sintezu dobijenih rezultata. Informacije o tome već su izložene u metodičkoj udžbeničkoj literaturi (Božanić 2022, 107–109; 115–117). Zato će način njihovog formiranja biti sagledan samo na primeru fuge, kako bi se time obuhvatio i ovaj aspekt primene grafičkih izraza na kontrapunktu (Božanić 2022, 117).

Svaki glas u okviru analitičke sheme predstavlja se horizontalnom linijom. Oznake za elemente kompozicije beleže se iznad, unutar i ispod sistema linija. U prvom, gornjem delu sheme, nalaze se skraćenice osnovnih delova fuge (E – ekspozicija /kontraekspozicija se obeležava sa Ξ /; RD – razvojni deo; ZD – završni deo). Na linijama su simboli za temu – T, kontrasubjekte – cs (stalni kontrasubjekt, zarad identifikacije, imaće broj u vidu subskripcije, koji će ostati nepromenljiv do kraja, npr. cs₁) i međustavove (interni, mali međustav – ms; eksterni, veliki međustav – MS). Vertikalnom strelicom se pokazuju kadence, uz oznaku za tonalitet (ispod linija), koja se postavlja i pri nastupu teme; u drugom redu daje se još broj taktova svakog elementa kompozicije. Kod strete se brojevanjem putem određuje trajanje celokupne veštačke imitacije – tada se oznaka za temu povezuje linijom. Tako je grafički predstavljena Bahova (Johann Sebastian Bach) *Fuga u ge molu* (slika 6).²

Ovakvom vizuelizacijom se u krupnim potezima uočavaju važne karakteristike analizirane fuge: reperkusija teme i položaj kontrasubjekata u zvučnom prostoru, elementi strukture dela i njihovi odnosi, tonalni plan i kadence, dužina faktornih i strukturnih elemenata iskazana brojem taktova itd.

Ovde je izložen samo deo grafičkih ilustracija u okviru obrade pojedinih nastavnih jedinica. Nastavnik može sam kreirati svoje crteže, drugačijeg izgleda u odnosu na one koji su predloženi. No, bez obzira na to, navedeni pregled nekih od mogućnosti vizuelizacije nastavnog sadržaja, dovoljan je da se uoče mnogobrojni pozitivni efekti, koji se ostvaruju primenom metode ilustrativnih radova. Dopunjujući usmeno izlaganje, ona pokazuje svojstva određenog elementa kontrapunktske fature, specifičnosti složenijih kontrapunktskih pojava i procesa, slikovito predočava osnovne karakteristike kompozicije, usmerava praktičan rad, fokusira učeničku pažnju prema važnim detaljima nastavnog sadržaja itd. Posebno je bitna trajnost grafičkog zapisa, koja učeniku pomaže u budućem radu.

² Kompletan analiza ove fuge izložena je u: Perić 1987, 387–391. U shematskom prikazu (slika 6) oznake za temu i kontrasubjekte ponekad su postavljene u zagradu ili je dodato slovo *v* kao subskripcija, čime se pokazuje njihovo modifikovano izlaganje. Sistematizacija načina obeležavanja različitih izmena ovih elemenata data je u: Božanić 2022, 108.

Slika 6 – Analitička shema *Fuge u ge molu*, BWV 861 (*Das wohltemperierte Klavier I*), Johana Sebastijana Baha

Nastavnik će ovakve crteže uglavnom realizovati neposredno, na školskoj tabli, što teorija obrazovanja prepoznaje kao značajnu metodičku prednost u odnosu na nastavna sredstva koja su pripremljena ranije (Šterc 1990, 19). Pritom, u procesu grafičke vizuelizacije učenik će misaono i sam učestvovati u takvim aktivnostima; prateći rad nastavnika povezuje elemente crteža i s pažnjom sagledavati ono što je u fokusu časa. Tako se znanje aktivno usvaja, što obezbeđuje njegovu trajnost.³ Zapravo, primenom metode ilustrativnih radova angažuje se i čulo vida; verbalni iskazi se vizuelno „ilustruju“. Ovo unapređuje nastavni rad, istovremeno doprinosi i boljem razumevanju specifičnosti kontrapunktskog načina muzičkog izraza.

Reference:

- Božanić, Zoran. 2022. *Metodika nastave kontrapunkta*. Beograd: Fakultet muzičke umetnosti.
 Peričić, Vlastimir. 1991. *Vokalni kontrapunkt*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
 Peričić, Vlastimir. 1987. *Instrumentalni i vokalno-instrumentalni kontrapunkt*. Beograd: Univerzitet umetnosti.

³ S obzirom na to da primena ove nastavne metode zahteva određeno vreme, u radu nastavnika ne bi trebalo da se pojavi „prazan hod“; crtanje je uvek praćeno usmenim obrazloženjem.

- Радовић, Вера Ж. 2013. „Шта (ни)је наставна метода?“ У *О настiавним методима: избрани радови*, уредник Вера Ж. Радовић, 165–228. Београд: Учитељски факултет.
- Šterc, Stjepan. 1990. *Grafičke metode u nastavi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Вилотијевић, Младен. 2000. *Дигакџика 3: Опiанизација настiаве*. Београд: Научна књига и Учитељски факултет.
- Živković, Mirjana. 1979. *Metodika teorijske nastave – skripta*. Beograd.
- Živković, Mirjana. 1991. *Instrumentalni kontrapunkt*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Summary

ON SOME POSSIBILITIES OF APPLYING THE ILLUSTRATION METHOD IN TEACHING COUNTERPOINT

In this paper, the issues of application of the illustration method in the context of teaching Counterpoint are brought up to date. The goal is to examine some of the ways of its use and to observe the positive effects that are achieved by introducing schematic representations into the teaching process. In our methodological literature, dedicated to musico-theoretical subjects, this teaching method is still not sufficiently elaborated. That is why, within the teaching process of individual units, the ways of realising graphic visualisation of certain elements of their content have been determined. This way, the graph of the counterpoint melody shows students the essential properties of its physiognomy; the proposed form of schematic presentation of canonic imitation leads to a better observation of the specificity of imitation parameters, while the above visualization of sequences contributes to a clearer distinction of their different aspects. The teacher's graphic analysis of the pre-determined procedure of creating a counterpoint exercise was particularly examined, thanks to which the students are provided with the possibility of renewing their practical knowledge. On the other hand, setting the method of forming analytical schemes successfully summarizes the results of students' analysis and shows the essential characteristics of the musical composition. Singling out graphic representations of considered counterpoint situations and their independent research improve the effectiveness of teaching.